

Wprowadzenie

Małżeństwo i rodzina odgrywają w życiu człowieka i społeczeństwa bardzo ważną rolę. Rodzina jest dla człowieka najbardziej podstawową grupą społeczną. Jest ona bowiem środowiskiem narodzin, najmniejszą, pierwotną komórką życia społecznego, a jednocześnie istotnym elementem dobra wspólnego. Historycy, socjologowie, psychologowie, duchowni wielu religii i wyznań są zgodni, że małżeństwo jako najstarsza i najbardziej rozpowszechniona wspólnota, uznawana jest za najbardziej podstawową i najpotrzebniejszą we wszystkich kulturach i religiach. Nie ma historycznie potwierdzonych świadectw, by istniał naród, religia czy kultura, które by nie zalecały i uznawały jakiejś formy małżeństwa, a w każdym środowisku wiązano z nim różne oczekiwania, prawa i obowiązki, a także tradycje, zwyczaje i ceremonie. Istnienie małżeństwa i rodziny jest rzeczywistością naturalną i powszechną. Trudno sobie bez niej wyobrazić ludzkie życie. Spełnia ona fundamentalne funkcje wobec jednostki, jak i całego społeczeństwa zauważa się funkcję prokreacyjną, socjalizacyjną, emocjonalną, integracyjną, religijną, opiekuńczą, kontrolną i wiele innych.

Niezależnie od wzrastającej lub malejącej roli państwa powszechnie uznaje się, że to właśnie małżeństwo stanowi zazwyczaj najbardziej naturalne i pierwsze oparcie dla rodzi-

ny bliższej i dalszej, także dla społeczeństwa, przekazywania tradycji i kultury, a więc także wartości, uznawanych za cenne w danym środowisku. Środowisko rodzinne, w którym na świat przychodzi osoba ludzka obdarzona indywidualnością i wolnością jest przede wszystkim wspólnotą środowiska macierzyńskiego i ojcowskiego. Wspólnota celów, wartości, norm oraz dążeń obu stron, matki i ojca, określa charakter i rodzaj środowiska rodzinnego, które stanowi warstwę ochronną przed zagrożeniami, jakie często niesie ze sobą otoczenie społeczne w zmieniających się warunkach.

Współcześnie wartość i znaczenie małżeństwa bywają podważane i ciągle na nowo definiowane w każdej niemal kulturze. Stąd też istotnym jest określanie miejsca, znaczenia oraz roli małżeństwa i rodziny w danym społeczeństwie. Coraz ważniejsze też staje się także jego osadzenie religijne, duchowe i prawne. Stąd istotne na nowo staje się dziś osadzenie kulturowe małżeństwa i rodziny, a szczególnie ważny jest zawsze kontekst współistnienia wielu religii wobec wzrastającego przenikania się różnych kultur i odmiennych tradycji. Niekiedy na nowo pojawia się znane już wcześniej złudzenie, że można żyć i tworzyć wspólnotę w odrwaniu się od wszelkiej tradycji, kultury i religii, ja nawet społeczeństwa, jednak ludzkie doświadczenie nieustannie uczy, że nawet próby tworzenia nowych tradycji opierały się zawsze dotąd na dotychczasowych tradycjach, nawet jeśli byłyby one bardzo mocno krytykowane. Dlatego zawsze będzie ważne poznawanie innych tradycji, jako że zwykle poznawszy odmienną od naszej kulturę, lepiej umiemy także docenić swoją własną i zrozumieć jej głębsze znaczenie. Niekiedy dzięki uważnej analizie zwyczajów i praw obowiązujących w innych kulturach jaśniejsze stają się dla nas nasze własne tradycje i zwyczaje oraz oczekiwania społeczne, związane z małżeństwem w naszym środowisku. Pomocą w tym względzie może okazać się niniejsza publikacja.

Prezentowana książka autorstwa Rabina prof. dra Waltera Homolki, *Nie jest dobrze, by człowiek był sam. Zaręczyny, małżeństwo i rozwód w tradycji prawa żydowskiego*, jest owocem jego zainteresowań badawczych. Autor jest znawcą tematu, któremu poświęcił wiele lat pracy i badań jako profesor współczesnej żydowskiej filozofii religii w Instytucie Teologii Żydowskiej na Uniwersytecie w Poczdamie. Ukończył studia na Ludwig Maximilians Universität w Monachium, otrzymując tytuł Baccalaureus theologiae seu divinitatis; później studiował na St. David's University College Lampeter w Walii, gdzie nadano mu tytuł Master of Philosophy in Jewish Studies. Następnie podjął kolejne studia na dwu uniwersytetach, najpierw na King's College London, gdzie otrzymał w 1992 r. tytuł doktora nauk filozoficznych (Doctor of Philosophy in Religious studies). Został również doktorem nauk humanistycznych Hebrew Union of College-Jewish Institute of Religion New York (2009); po czym studiował w 2015 r. na University of Wales Trinity St. David, gdzie ponownie otrzymał tytuł doktora (Doctor of Philosophy in Jewish Studies). Następnie otrzymał w 2022 r. tytuł doktora honoris causa Państwowej Szkoły Rabinicznej w Budapeszcie (Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem).

Profesor Walter Homolka dysponuje również doświadczeniem praktycznym, bowiem pracował jako rabin gminy żydowskiej w Monachium (Bawaria). Został także mianowany naczelnym rabinem krajowym Dolnej Saksonii. Jest również członkiem naukowej rady Fundacji im. Eugena Bisera (Eugen Biser Stiftung) w Monachium. Profesor Walter Homolka ma także bogate doświadczenie dydaktyczne, był wieloletnim rektorem Abraham Geiger College w Poczdamie (2002–2023).

Jego zaangażowanie na rzecz nauki, dialogu międzyreligijnego i dialogu międzykulturowego jest powszechnie znane, szczególnie w ramach działalności Fundacji Leo

Baecka, której rabin profesor Walter Homolka jest długoletnim przewodniczącym, dbającym o stałe poszerzanie aktywności i oddziaływania fundacji poprzez wspieranie badań naukowych, organizację konferencji oraz wydawanie książek naukowych z dziedziny filozofii, teologii żydowskiej oraz ekumenizmu, a także religioznawstwa, ze szczególnym uwzględnieniem judaizmu. Fundacja Leo Baecka wspiera także dialog żydowsko-chrześcijański we współpracy z uniwersytetami, uczelniami i wydawnictwami naukowymi polskimi.

Rabin profesor Walter Homolka otrzymał wiele odznaczeń, m.in. Krzyż Komandorski z Gwiazdą w Austrii. W 2018 r. nadano mu tytuł Człowieka Pojednania Polskiej Rady Chrześcijan i Żydów, a także odznaczenia państwowe w Niemczech, Włoszech, Luksemburgu i Rumunii. Prezydent Francji Jacques Chirac przyjął go do Legii Honorowej.

Książka *Nie jest dobrze, by człowiek był sam. Zaręczyny, małżeństwo i rozwód w tradycji prawa żydowskiego* jest owocem długoletnich badań rabina profesora Waltera Homolki koncentrujących się wokół kwestii dziś szczególnie wrażliwych i dyskutowanych, do których należy kwestia małżeństwa i prawa małżeńskiego, zarówno cywilnego, jak i religijnego.

Żydowskie prawo rodzinne należy do religijnych dziedzin prawa, którą rabini zajmują się obecnie najczęściej. W państwie Izrael żydowskie prawo rodzinne jest nadal istotne dla regulacji małżeństw i rozwodów między Żydami, jednocześnie pozostaje ono ważne także dla diaspory żydowskiej w wielu krajach Europy i Ameryki.

Niniejsza książka przedstawia wnikliwie religijne prawo żydowskie i jego historyczny rozwój w różnych środowiskach żydowskich na przestrzeni wielu epok. Dzieło to ukazuje także odmiennosć żydowskiej tradycji oraz jej interpretacji znaczenia i roli małżeństwa, rozwijającego się

niekiedy także pod wpływem środowisk nieżydowskich. W książce przedstawiony został szczegółowy przegląd wielu zagadnień dotyczących zaręczyn, narzeczeństwa, małżeństwa, m.in. znaczenia roli świadków, kwestii ustalania daty ślubu lub niektórych zakazów dotyczących zawierania małżeństwa, rozumienia obowiązków małżeńskich, a także ewentualności unieważnienia małżeństwa i rozvodu zgodnie z prawem żydowskim.

W moim przekonaniu niniejsza publikacja jest bardzo cennym opracowaniem naukowym. Jak dotąd nie było w języku polskim książki, która tak obszernie i szczegółowo podejmowałaby tematykę małżeńską w kontekście historycznym, obyczajowym, religijnym w kontekście wielu różnych kultur, które również miały wpływ na postrzeganie małżeństwa. Ponadto specyfika podjętych tu badań, cytowana unikalna literatura źródłowa, w większości nieznana czytelnikom polskim oraz brak analogicznych opracowań tego tematu jest wartością dodaną.

Warto również docenić rozległość podejmowanych przez Autora zagadnień na przestrzeni wieków i kultur. Prof. Walter Homolka w swej książce analizował problemy dotyczące małżeństwa w tradycji prawa żydowskiego występujące w każdej epoce, na Bliskim Wschodzie, Europie, a także Ameryce Północnej i Izraelu. Jestem przekonany, że książka z pewnością zainteresuje nie tylko judaistów, studentów judaistyki, środowiska żydowskie czy kulturoznawców, ale także historyków. Może ona zainteresować również prawników, specjalizujących się w prawie małżeńskim oraz familiologów. Wiele rozważań na temat religijnego kontekstu małżeństwa, traktowanego jako droga uświęcenia, a także obowiązków wskazywanych małżonkom przez prawo żydowskie może okazać się inspirujące dla osób zainteresowanych wsparciem małżeństwa i rodziny. Odmienność i specyfika postrzegania małżeństwa poprzez religijne prawo żydowskie może stać się

również impulsem dla każdego czytelnika do pogłębionej refleksji nad własną tradycją i jej wartością.

Niniejsza książka wprowadza polskich czytelników w pojęcia i terminologię właściwą tradycji prawa żydowskiego, które rozwijało się w ciągu tysięcy lat w wielu krajach, w których zamieszkiwały gminy żydowskiej diaspory, zarówno na Bliskim Wschodzie, jak i z czasem w zmieniających się warunkach w Europie oraz następnie w kulturze Ameryki Północnej. Dzięki temu możliwa była prezentacja rozwoju interpretacji oraz praktyki zastosowania prawa żydowskiego, szczególnie istotnego dla spraw małżeńskich i rodzinnych. Opracowanie to ukazuje również rozwój prawa małżeńskiego pod wpływem zmian kulturowych, społecznych i prawa świeckiego,

W imieniu Centrum Aksjologii Nowych Technologii i Przemian Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pragnę podziękować za staranną pracę tłumacze oraz naukowemu redaktorowi tej książki Pani dr hab. Monice Katarzynie Waluś, która podjęła się tego wyzwania, kolejny raz ściśle współpracując zarówno z Autorem, Panem Rabinem Profesorem Walterem Homolką, jak i Panem Rabinem Stanisławem Wojciechowiczem, który jest rabinem progresywnej gminy żydowskiej Ec Chaim w Warszawie.

Jednocześnie pragnę podziękować Panu Rabinowi Stanisławowi Wojciechowiczowi. Był on już konsultantem zarówno polskiego wydania *Miszny*, jak i wcześniej wydanych książek w wydawnictwach Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jego wykształcenie i znajomość tak bogatego piśmiennictwa żydowskiego okazały się niezbędne dla transkrypcji wielu terminów i pojęć, właściwych tradycji żydowskiej także na ziemiach polskich na przestrzeni wieków. Trudno sobie wyobrazić wydanie tej książki bez jego wsparcia i kompetencji.

Polskiemu wydaniu dzieła Profesora Rabina Waltera Homolki towarzyszy *Glosariusz*, który dzięki pracy tłumaczki został znacznie poszerzony w stosunku do wydania niemieckiego, z uwzględnieniem żydowskich tradycji polskich. Dołączony został także wykaz skrótów, stosowanych tradycyjnie w piśmiennictwie żydowskim i opracowaniach tej tradycji, również poszerzony przez tłumaczkę. Niniejsza publikacja zawiera przypisy Autora, które zostały poszerzone w porozumieniu z nim o przypisy tłumaczki, przybliżające krótko wybrane terminy, których rozpoznanie mogłyby nastroczać trudności czytelnikom, jeśli nie spotkali się z omawianą tematyką. Z tego samego powodu pojawiły się w polskiej wersji książki dodatkowe przypisy tłumaczki, wyjaśniające wiele pojęć.

Książka została też wzbogacona przez tłumaczkę o dodatkowy *Aneks*, w którym w porozumieniu z rabinem Walterem Homolką dokonała krótkiej prezentacji wybranych postaci, których dzieła zostały cytowane w tej publikacji. Dla niektórych czytelników przybliżenie działających na ziemiach polskich sławnych niegdyś rabinów, których wykształcenie, autorytet i zaangażowanie na rzecz prawa małżeńskiego nie jest aktualnie w Polsce dobrze znane, może okazać się pomocne w lekturze książki. Wielu spośród przedstawionych rabinów pochodziło z ziem polskich i wskazanie ich wydało się szczególnie ważne. Opracowanie prof. Waltera Homolki zawiera odniesienia i cytaty z pism wielu słynnych rabinów, którzy postrzegani byli lub ciągle jeszcze stanowią autorytet dla piśmiennictwa, które zostało zebrane w bogatej bibliografii.

Po namyśle i zgodnie z sugestią rabina Stanisława Wojciechowicza tłumaczka wybrała tłumaczenie Biblii Hebrajskiej dokonane na język polski przez rabina dra Izaaka Cylkowa (1841–1908), kaznodziei środowiska reformowanych Żydów warszawskich, zasłużonego warszawskiego rabina Wielkiej Synagogi na Tłomackiem. Jest to pierwsze

tłumaczenie Biblii Hebrajskiej na język polski, bardzo cennie przez Czesława Miłosza, jak również przez ks. abpa prof. Stanisława Gądeckiego, metropolity poznańskiego.

Ks. prof. Feliks Gryglewicz w tworzonym haśle Encyklopedii Katolickiej KUL (t. 3, Lublin 1979) dotyczącym rabina Izaaka Cyłkowa napisał: „Cyłkow był dobrym znawcą języka hebrajskiego, przekład jego jest dokładny, napisany pięknym językiem polskim, a komentarz wyrazem poglądów ówczesnej egzegezy”. Natomiast noblista, znawca języka hebrajskiego, Czesław Miłosz we wstępie do swojego tłumaczenia Psalmów napisał: „Najwyraźniej praca całego życia, dzieło Cyłkowa, [...] jest to przekład poetycko piękny, a jak następnie mogłem się przekonać, bardzo wierny, i przez to jeszcze szczególnie użyteczny, że Cyłkow stara się zachować kolejność słów oryginału. Wrażliwy na modulację hebrajskiej frazy, nieco inaczej kształtuje werset, niż to czynią Biblie zarówno katolickie, jak protestanckie, zawsze, niezależnie od źródła, ulegające wpływowi składni łacińskiej (Biblia Brzeska być może wpływowi kalwińskiej Biblii francuskiej). Polszczyzna Cyłkowa jest bogata, [...]. Tym niemniej jego następca nie może nie odwoływać się stale do jego rozwiązań – często bardzo szczęśliwych – i praca polega jakby na ciągłej z nim rozmowie”.

Przekład pana Rabina dra Izaaka Cyłkowa uznawany jest uznawany za bardzo cenny do dziś, a jest to jedyny przekład rabinacki, który uwzględnia niemal wszystkie księgi Biblii Hebrajskiej. Końcówki fleksyjne i ortografię dostosowano nieznacznie do dzisiejszych wymagań słownikowych.

Dobrze się stało, że w książce pisanej przez Pana Rabina Waltera Homolkę, profesora z Niemiec, tłumaczonej na język polski używany został przekład polskiego

Żyda, patrioty, współpracującego chętnie ze środowiskami zarówno polskimi, jak i niemieckimi, zasłużonego także dla kultury języka polskiego. Tym samym, w moim

głębokim przekonaniu, wydanie książki, jej tłumaczenie i redakcja stanowią przykład i wyraz współpracy międzynarodowej i międzyuczelnianej.

Dialog międzyreligijny zakłada przede wszystkim poznanie wzajemne, by nie polegać na stereotypach i uprzedzeniach. Może się okazać, że zwyczaje i prawa innej religii są dla nas zrozumialsze, niż mogło się wydawać, a niekiedy o wiele bardziej odmienne niż pierwotnie zakładaliśmy. Wspólne badania i dialog umożliwiają także pogłębienie refleksji na temat swej własnej kultury i tradycji, co wydaje się szczególnie ważne w dzisiejszych czasach, gdy dokonuje się burzliwa dyskusja nad rozumieniem i interpretacją małżeństwa i rodziny zarówno w Polsce, jak i całej Europie i na innych kontynentach, we wszystkich środowiskach religijnych, zarówno w judaizmie, jak i chrześcijaństwie, także w innych kulturach.

Jestem rad z faktu wydania kolejnej książki Pana Rabina Waltera Homolki. Jest to owoc wieloletniej współpracy międzynarodowej, międzyreligijnej i międzyuniwersyteckiej. Publikacja ta stanowi także ważny owoc w aktualnej dyskusji.

Ks. prof. UAM dr hab. Andrzej Pryba MSF

Dyrektor Centrum Aksjologii Nowych Technologii
i Przemian Społecznych
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu